

Dariusz Kucharek

Papieski Wydział Teologiczny w Warszawie – Collegium Joanneum

kerad111@vp.pl

ORCID: 0000-0003-1083-5821

Redakcja opowiadania o królu Manassesie 2 Krl 21, 1-18

An Edition of the Story about King Manasseh 2 Ki. 21:1-18

Abstract: The article deals with the prehistory of the biblical text of 2 Ki. 21:1-18 which describes King Manasseh's life and appraises him. The article consists of two parts: an analysis that identifies the scope of the editors' interference in the biblical texts and a synthesis which tries to reconstruct the editorial process. The second part of the investigation is based on the results of the previous part.

(tłum. Olha Zatwardnicka)

Keywords: Manasseh, 2 Ki. 21:1-18, edition, Deuteronomistic History, biblical text, Deuteronomistic edition DtrH, DtrP, DtrN

Abstrakt: Artykuł ukazuje prehistorię tekstu biblijnego 2 Krl 21, 1-18, który przedstawia życie i ocenę króla Manassesesa. Niniejszy tekst składa się z dwóch części: analizy, za pomocą której odkrywa się w tekście obszary ingerencji redaktorów, oraz syntezy, która jest próbą rekonstrukcji procesu redakcyjnego. Druga część opiera się na wynikach uzyskanych w etapie analizy.

Słowa kluczowe: Manasses, 2 Krl 21, 1-18, redakcja, historia deuteronomistyczna, tekst biblijny, redakcja deuteronomistyczna DtrH, DtrP, DtrN

Książki, które spotyka się dzisiaj na księgarskich półkach, zwykle są opatrzone imieniem i nazwiskiem autora bądź jego pseudonimem literackim. Często sam twórca opisuje okoliczności powstania dzieła, jego przyczyny; zdradza, co było impulsem do podjęcia takiego, a nie innego tematu oraz jakie trudności pojawiały się w procesie powstawania tekstu. To wszystko sprawia, że pomiędzy książką stojącą na półce a autorem nie pojawiły się osoby trzecie, a relacja autor–lektor wydaje się czymś żywym i bliskim. Nie można tego samego powiedzieć o dziełach, które powstały w starożytności, a zwłaszcza o księdze Pisma Świętego, której tekst wielokrotnie był przeredagowywany i jest owocem pracy wielu autorów i redaktorów. Artykuł ten jest próbą ukazania drogi, jaką przebył „tekst” biblijny od pierwszych form aż do fazy końcowej, po którą może sięgnąć czytelnik, a jako przykład posłuży opowiadanie o królu Manassesie. Celem analizy redakcji jest ukazanie prehistorii literackiej 2 Krl 21, 1-18, ponieważ forma końcowa ksiąg biblijnych nie zawsze jest owocem wysiłku pisarza – samego autora, ale przechodzi przez różne etapy przeredagowywania, które zostawiają swoje ślady w tekście. Metoda docierania do genezy tekstu dzieli się na dwie fazy: analizę, w której identyfikuje się ingerencje redaktorów w tekst biblijny, opierając się na różnych przesłankach, oraz syntezę, w której na podstawie przeprowadzonej analizy dokonuje się rekonstrukcji historii redakcji konkretnego tekstu¹.

1. Analiza 2 Krl 21, 1-18

Analiza zawiera odpowiedzi na trzy następujące pytania: *Jakie są kryteria (formalne – różnice w terminologii, stylu, rodzaju literackim; tematyczne – sprzeczności, niespójności, przerwy tematyczne), aby wyodrębnić część tekstu, która została dodana? Czy występuje możliwość wyjaśnienia występujących różnic w inny sposób – bez założenia, że tekst jest dziełem pracy redaktora? Jak duży jest dodatek – na jakim obszarze tekstu rozciąga się zauważalna zmiana redakcyjna?*²

Dwóch badaczy – Stade³ i Provan⁴ – zaobserwowało, że część wersetu 2b⁵ pochodzi od innego autora, ponieważ pierwsza część frazy wprowadzającej

¹ Por. M. Bauks, C. Nihan, *Manuale di Egesi dell'Antico Testamento (Testi e Commenti)*, Bologna 2010, s. 121–123.

² Por. tamże, s. 163–164.

³ Por. B. Stade, *Miscellen*, ZAW 6 (1886), s. 186.

⁴ Inni królowie Judy, przed Manassesem, którzy zostali ukazani negatywnie, byli porównywani do Dawida (1 Krl 15, 3; 2 Krl 16, 2) lub do Achaba (2 Krl 8, 18.27), podczas gdy fraza użyta w przypadku Manassesia jest stosowana również w innych fragmentach 1-2 Krl (por. 1 Krl 14, 24; 2 Krl 16, 3; 17, 8), które według Provan wskazują na redakcję wygnaniową, co więcej, słownictwo wersetów 2b.10-15 sugeruje tę samą rękę redaktora, ponieważ słowa YHWH w 10-15 mówią o obrzydliwościach z wersetu 2b; por. I.W. Provan, *Hezekiah and the Books of Kings. A Contribution to the Debate about the Composition of the Deuteronomistic History*, Berlin 1988, s. 114–115.

⁵ „Na modłę ohydnych grzechów tych ludów, które Pan wypędził przed Izraelitami”; cytaty biblijne zostały zaczerpnięte z Biblii Tysiąclecia, wydanie 5, Poznań 2014.

do 2 Krl 21, 1-2a jest identyczna z innymi wersetami otwarcia 1-2 Krl, a inne frazy tego typu w poprzednich rozdziałach 1-2 Krl nie porównują żadnego króla z królami pogańskimi, których YHWH wypędził z Kanaanu. Ta obserwacja sugeruje, że werset 2b pochodzi z okresu niewoli babilońskiej. O'Brien odrzuca jednak propozycję Provana, mówiąc, że element porównawczy istnieje również w wersecie 3 (konfrontacja pomiędzy Manassesem a Ezechiaszem oraz Manassesem i Achabem), zatem hipoteza, że werset 2b reprezentuje późniejszą redakcję, pozostaje bez poparcia. Należy jednak zauważyć, że wyrażenia porównawcze użyte w 1-2 Krl funkcjonują zawsze jako dodatek do formuły wprowadzającej (oceniającej króla) i nigdy nie odnoszą się do indywidualnych praktyk kultycznych. W związku z tym należy przyjąć propozycję, którą wysuwa Provan. Użycie nietypowej formuły we wprowadzeniu do życia Manassesia może sugerować, że król mógł zajmować jakieś szczególne miejsce pomiędzy władcami i rządcami Judy – w znaczeniu, że jego grzechy były cięższe od grzechów poprzedników. Jednak werset 2b funkcjonuje jako specjalna formuła, za pomocą której od początku opowiadania zostaje podkreślona nadzwyczajna skłonność Manassesia do grzechu. Znosi to teoria Provana⁶.

Werset 3 odnosi się do „wyzyn”, które Ezechiasz zniszczył, ale pomiędzy tekstem, który opisuje działanie Ezechiasza (2 Krl 18, 4), i opowiadaniem o Manassesie uwidoczni się różnica – w 2 Krl 18, 4 czasownik *swr* („eliminować”), a w 2 Krl 21, 3 słowo *'bd* („niszczyć”) opisują to samo działanie; według Barricka ta właśnie zamiana leksykalna sugeruje, że werset 3 mógł wyjść spod ręki redaktora⁷. Zmiana czasownika może wynikać z tendencji do prezentowania Manassesia jako jedyne archetypu idolatrii, szczególnie zauważalnej przez fakt, że cały werset nie funkcjonuje w tekście jako powtórzenie lub podwojenie i nie wydaje się elementem dodanym przez redaktora, a jedynie porównaniem działania króla z dokonaniem Ezechiasza.

Wielu badaczy przyjmuje, że werset 4 jest późniejszym dodatkiem, ponieważ zawiera elementy, które funkcjonują jako duplikacja informacji przynależących do sekcji wersetów 3-7a⁸. Werset 4 także przerywa ciąg logiczno-tematyczny pomiędzy wersetem 3 i wersetem 5⁹, a formy czasownikowe w wersecie

⁶ Por. P. Keulen, *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists. The Manasseh Account (2 Kings 21:1-18) and the Final Chapters of the Deuteronomistic History*, Leiden 1996, s. 174–175.

⁷ Por. W.B. Barrick, *On the “Removal of the ‘High-Places’” in 1-2 Kings*, „Biblica. Roma” 55 (1974), s. 258–259.

⁸ Por. I. Benzinger, *Der Bücher der Könige*, Freiburg 1899, s. 188; W. Dietrich, *Prophezie und Geschichte. Eine Redaktionsgeschichtliche Untersuchung zum Deuteronomistischen Gesschichtswerk*, Göttingen 1972, s. 31; M.A. O'Brien, *The Deuteronomistic History Hypothesis. A Reassessment*, Göttingen 1989, s. 232; I.W. Provan, dz. cyt., s. 146; H. Spieckermann, *Juda unter Assur in der Sargonidenzeit*, Göttingen 1982, s. 163.

⁹ Por. I. Benzinger, dz. cyt., s. 188; J. Gray, *I and II Kings*, London 1970², s. 706; I.W. Provan, dz. cyt., s. 86, 146; E. Würthwein, *Die Bücher der Könige. 1Kön. 17 – 2Kön. 25*, Göttingen 1984, s. 441, 456.

4 są odmienne od form czasownikowych w wersetach ościennych¹⁰. Informacje zawarte w wersecie 4a¹¹ wydają się być wzmiankowane w wersecie 5 w formie dłuższej, zawierającej mnóstwo detali (imiona bogów, którym dedykowane są ołtarze, oraz miejsca, gdzie zostały one wzniesione). Werset 7 podaje dłuższą wersję obietnicy YHWH danej Dawidowi w stosunku do tego, co mamy w wersecie 4, i obydwie teksty wyjaśniają znaczenie Świątyni Jerozolimskiej. Opierając się na powyższych przesłankach, wydaje się, że werset 4 jest czymś dodanym, czyli funkcjonuje jako późniejsze uzupełnienie tekstu. Prawdą jest, że werset 4 przerywa łańcuch opisywanych czynności Manassesesa odnośnie do kultu wojsk niebieskich, a wykluczając ów werset z ciągu wersetów 3-5, staje się oczywiste, że ta część opowiadania nawiązuje do tego samego tematu kultu i ustanowienia ołtarzy wojsku niebieskiemu. Powyższe przesłanki sugerują, że werset 4 jest późniejszym dodatkiem¹². Ostatnim argumentem przemawiającym za obecnością pracy redaktorskiej wydaje się różnica form czasownikowych w wersecie 4 i wersetach 3-5; jednakże – idąc za Niccaccim – w tym przypadku należałoby się nie zgodzić z powyższą tezą, ponieważ forma *w^eqatal* (werset 4a), przerywająca łańcuch form *wajjiqtol*, przedstawia ten sam czas i ten sam pierwszy plan narracji akcji oraz sugeruje, że *w^eqatal* jest kontynuacją *wajjiqtol*¹³.

Werset 5 także ukazuje się jako problematyczny¹⁴, ponieważ według 1 Krl 6, 36 Świątynia miała tylko jeden dziedziniec – wewnętrzny, podczas gdy Ez 40, 17-19 sugeruje, że dziedzińce były dwa, co wydaje się twierdzeniem powygnaniowym¹⁵. W tym okresie cały kompleks świątynny i pałac miały trzy dziedzińce: niższy, pośredni i wyższy¹⁶, i zostało to odzwierciedlone w działaniu Manassesesa; jest zatem prawdopodobne, że autor wymienia dwa z trzech dziedzińców Świątyni, które istniały za jego czasów, i to w nich odbywał się kult.

Istnieją również przesłanki, według których można domniemywać, że werset 6 jest późniejszym dodatkiem, ponieważ lista magicznych czynności

¹⁰ Por. I.W. Provan, dz. cyt., s. 87.

¹¹ „Budował również ołtarze w świątyni Pańskiej”.

¹² Van Keulen umniejsza walor tej argumentacji, sugerując, że również bez wersetu 4 wersety 3-5 są nielogiczne, ponieważ autor najpierw informuje, że Manasses oddawał pokłon wojsku niebieskiemu, a następnie wznosił ołtarze dedykowane tym bożkom (por. P. Keulen, dz. cyt., s. 162). Nie jest oczywiste, że pierwszym etapem kultu bóstwa jest dedykowanie ołtarza temu bóstwu, ustawienie go w Świątyni, a następnie rozpoczęcie składania ofiar; Izrael oddawał cześć YHWH zaraz po wyjściu z Egiptu, a kult w znaczeniu formy liturgicznej rozpoczął się po poświęceniu ołtarza w Świątyni Jerozolimskiej w czasach Salomona.

¹³ Por. A. Niccacci, *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*, Sheffield 1990, s. 183–185 §158ii.

¹⁴ Szczególnie w następującej części: „Na obydwóch dziedzińcach świątyni Pańskiej”.

¹⁵ Por. B. Stade, dz. cyt., s. 156–89; J. Gray, dz. cyt., s. 706–707; T.R. Hobbs, *2 Kings*, Dallas 2002, s. 306.

¹⁶ Por. G.A. Smith, *Jerusalem, The Topography, Economics and History from the Earliest Times to A.D. 70*, t. 2, New Jersey (NJ) 1972, s. 256.

kultycznych Manassesia przerywa sekwencję czynów, których król dokonuje w Świątyni (wersety 5-7)¹⁷. Werset 6 powiela¹⁸ zawartość wersetu 2¹⁹, formy zaś czasownikowe tego wersetu są różne od form czasowników okolicznych zdań. Pozycja wersetu 6 w katalogu grzechów Manassesia jest odpowiednio zredagowana i komponuje się dobrze wraz z ościennymi wersetami; wyżej wymieniona fraza nie jest powtórzeniem wersetu 2, ale jego intensyfikacją oraz podniesieniem oceny. Ten sam zabieg narracyjny ma miejsce w wersetach 9.11.15.16, które nie funkcjonują jako późniejsze dodatki redakcyjne. Odpowiedź na trzeci argument jest podobna do tej udzielonej w odniesieniu do podobnej przesłanki w wersecie 4, w konsekwencji werset 6 nie wydaje się późniejszym dodatkiem²⁰.

Pomiędzy wersetami 7 i 8 zarysowuje się brak spójności i kontynuacji logicznej, dlatego wielu uczonych interpretuje to jako ślad interwencji redaktora, ponieważ zauważalna jest zmiana tematyczna zachodząca pomiędzy tymi wersetami: przejście od wyboru Świątyni do wyjścia Izraelitów z Egiptu; od króla Manassesia do narodu i od przymierza Dawidowego do nieprzestrzegania Prawa²¹. Oprócz tego zauważalna jest również pewna niezgodność syntaktyczna pomiędzy tymi wersetami²². Cytat zawarty w wersecie 7cd²³ wydaje się odnosić do profanacji Świątyni dokonanej przez Manassesia, podkreślając jednocześnie ciężar gatunkowy poczynań króla, podczas gdy werset 8 nie zawiera żadnego odniesienia do tego wydarzenia. Jednak punktem wspólnym obydwu fraz jest Izrael, który otrzymał ziemię od Boga. Pobyt Narodu Wybranego na Ziemi Obiecanej uwarunkowany jest przestrzeganiem Prawa (werset 8), a obecność YHWH w Świątyni uzależniona jest od postępowania króla; te dwie idee wprowadzają pewną dysharmonię pomiędzy przesłaniem wersetów 7ab²⁴ i 8. Rozwiązaniem tych rozbieżności może być zastosowanie warunków przebywania Izraela w Ziemi Obiecanej jako przyczyny pozostania Boga w Świątyni, gdyż obydwie rzeczywistości zależą od przestrzegania Prawa przez Izraelitów. Cytat, który zawiera werset 7, odsyła do grzechu popełnionego przez Manassesia,

¹⁷ Por. I. Benzinger, dz. cyt., s. 188; R.D. Nelson, *The Double Redaction of the Deuteronomistic History*, Sheffield 1981, s. 67; M.A. O'Brien, dz. cyt., s. 232; I.W. Provan, dz. cyt., s. 87.

¹⁸ Szczególnie we fragmencie „Mnóstwo zła uczynił w oczach Pana”.

¹⁹ Por. I.W. Provan, dz. cyt., s. 146; H. Spieckermann, dz. cyt., s. 166.

²⁰ Por. P. Keulen, dz. cyt., s. 168.

²¹ Por. J. Gray, dz. cyt., s. 707–708; M.A. O'Brien, dz. cyt., s. 233; S.L. McKenzie, *The Trouble with Kings. The Composition of the Book of Kings in the Deuteronomistic History*, Leiden 1991, s. 142–143; E. Würthwein, dz. cyt., s. 442.

²² Por. R.E. Friedman, *From Egypt to Egypt. Dtr¹ and Dtr²*, [w:] *Traditions and Transformation. Turning Points in Biblical Faith*, red. B. Halpern, J.D. Levenson, Winona Lake 1981, s. 177.

²³ „O której Pan powiedział do Dawida i do syna jego, Salomona: «W świątyni tej i w Jeruzalem, które wybrałem ze wszystkich pokoleń Izraela»”.

²⁴ „Posąg Aszery, który sporządził, postawił w świątyni”.

a opisanego w pierwszej części tego wersetu, dlatego aplikowanie warunków zawartych w wersecie 8 oznaczałoby zakwalifikowanie ich jako komentarza do profanacji, której dopuścił się król. Jednakże dwa elementy nie pozwalają dokonać takiej weryfikacji tekstu: jeśli warunki odnosiłyby się do konkretnego grzechu Manassesesa, nie musiałyby być sformułowane za pomocą określeń generalnych – jako apel do Izraelitów, aby przestrzegali Prawa; w świetle wersetu 9, w którym odpowiedzialność Manassesesa jest oddzielona od odpowiedzialności Izraela, król nie jest włączony w warunki zawarte w wersecie 8. Na podstawie tych obserwacji należałoby stwierdzić, że nie ma możliwości wytłumaczenia problemu zmiany tematyki pomiędzy wersetami 7 i 8, co sugeruje, że powyższe frazy nie wyszły spod ręki tego samego autora. Prawdopodobnie redaktor dodał werset 8, aby zademonstrować, że zachowanie Izraela – nieprzestrzeganie Prawa – było powodem upadku narodu²⁵. Drugi argument nie jest zbyt silny, ponieważ wielu uczonych nie dostrzega problemu syntaktycznego pomiędzy wersetami 7 i 8, również Friedman, autor tej tezy, nie uwypuklił przesłanek, na podstawie których wysnuł swój wniosek²⁶.

Warto zastanowić się, czy dodatek redaktora stwierdzony w wersetach 7c-8 nie rozciąga się również na kolejną frazę. Werset 9 koresponduje z zawartością wersetu 8, ponieważ Izrael, który w wersecie 8 jest odbiorcą słów YHWH, staje się podmiotem wersetu 9a *w^elo szameu* („lecz oni nie słuchali”) i przedmiotem działań Manassesesa – werset 9b *wayyatem m^enaszeh* („Manasses wprowadził ich w błąd”); wynika z powyższego, że cały werset wyszedł spod ręki redaktora, a z punktu widzenia gramatycznego werset 9c-d²⁷ jest podrzędny w stosunku do 9a-b.

²⁵ Por. P. Keulen, dz. cyt., s. 169–170. Provan ukazuje inny punkt widzenia, według którego wersety 7-8 przynależą do tego samego redaktora z czasów wygnania, ponieważ odnoszą się do 1 Krl 9, 1-9 – obietnicy danej Dawidowi i powtórzonej Salomonowi, zgodnie z którą zachowywanie Prawa przez naród gwarantuje obecność Imienia Bożego w Świątyni bądź przebywanie Izraela w Ziemi Obiecanej (por. I.W. Provan, dz. cyt., s. 117). Jednakże 1 Krl 9, 6 ukazuje, że słowa YHWH otrzymuje Salomon i jego synowie, zatem nie jest słuszne twierdzić, że tylko Izrael (rozumiany jako naród, a nie królowie) jest przedmiotem Bożej obietnicy. W wersetach 4-5 zostały ujęte warunki wypowiedziane Salomonowi, które gwarantują trwałość Dynastii Dawidowej, ale wersety 6-9 nie odnoszą się do króla, lecz tylko do ludu Izraela, który będzie odpowiedzialny za przyszły upadek narodu. W świetle powyższego jest możliwe, że zaimek *tem* („wy”) w 1 Krl 9, 6 oznacza Izraela i znowu ta zmiana podmiotu pomiędzy wersetami 5 i 6 może pochodzić z odmiennej redakcji, szczególnie gdy w 1 Krl 9, 6-9 są wzmiankowane elementy redakcji wygnaniowej: wyjście (werset 9) i wysiedlenie z kraju (werset 7). Ta konkluzja odrzuca argumentację Provana; por. R.E. Friedman, dz. cyt., s. 175–176; S.L. McKenzie, dz. cyt., s. 140; M.A. O’Brien, dz. cyt., s. 160; E. Würthwein, dz. cyt., s. 104–105; P. Keulen, dz. cyt., s. 179–180.

²⁶ Por. I.W. Provan, dz. cyt., s. 146 n. 38; P. Keulen, dz. cyt., s. 169.

²⁷ „Tak iż czynili większe zło niżeli narody pogańskie, które Pan wytracił przed Izraelitami”.

Dietrich wysuwa tezę, że większość mów Boga w 1-2 Krl jest dodatkiem redaktorskim i do tej grupy wlicza także 2 Krl 21, 10-15²⁸; inni badacze podzielają to stanowisko, dostrzegając różnicę pomiędzy tymi wersetami a pozostałą częścią opowiadania o Manassesie²⁹. Wersety 10-14 przedstawiają odmienny styl w porównaniu z pozostałymi wersetami 2 Krl 21, 1-18, już bowiem sam fakt mowy bezpośredniej YHWH łamie linię narracji, uwydatniając również zmianę tematu, którym jest ogłoszenie kary wobec Jerozolimy. W sposób ewidentny grzechy korespondują z karą i każdy rodzaj popełnianego zła, niezależnie od tego, kto jest jego autorem, zasługuje na potępienie. Zapowiedź napomnienia zawsze pociąga za sobą konsekwencje, czyli zrealizowanie potępienia, jednak w przypadku Manassesesa wypełnienie kary nie jest ukazane, ponieważ upadek Jerozolimy jest wydarzeniem przyszłości, które nie dochodzi do skutku za czasów króla. Wypełnienie Bożych słów przedstawiają opowiadania, które opisują wydarzenia po śmierci Manassesesa 2 Krl 22, 16-17; 24, 1-4. Zmiana stylu i formy opowiadania oraz głównego tematu, a nawet bohatera (staje się nim Jerozolima jako społeczność i figura Narodu Wybranego) ukazują wersety 10-14 jako dodatek redakcyjny.

Werset 15 funkcjonuje jako drugi powód napomnienia ze strony YHWH, w którym Izrael jest odpowiedzialny za prowokowanie Boga do gniewu. Zawiera on również określenie czasu, w którym to postępowanie się dokonywało, czyli od momentu wyjścia z Egiptu aż do rzeczywistego czasu opowiadania. Jednak jako pierwsza przyczyna kary (werset 11) ukazane jest postępowanie Manassesesa. Można przyjąć, że obydwie okoliczności współpracują ze sobą, ponieważ konsekwencją grzechów króla i zachowania narodu jest ta sama rzeczywistość – Boży gniew, który objawia się w zesłanej karze. Obydwa motywy przedstawiają drogę niewierności Judy, który kroczył drogą Manassesesa i nie przestrzegał Prawa od momentu wyjścia z Egiptu. Pojawiają się jednak pewne wątpliwości: *Dlaczego ukazany został drugi powód, skoro już w pierwszym były wzmiankowane grzechy Judy (werset 11)? Dlaczego pierwszy powód historycznie obejmuje okres 55 lat – panowania Manassesesa, a drugi powód okres znacznie dłuższy (kilka wieków)?* Ta niezgodność sugeruje, że jeden ze wzmiankowanych wersetów, 11 lub 15, prawdopodobnie jest późniejszym dodatkiem. Jeśli werset 11 jest późniejszy, to w konsekwencji także werset 12, ponieważ ten pierwszy funkcjonuje jako wprowadzenie do słów YHWH, a ogłoszenie kary nie może się dokonać bez podania przyczyny przestępstwa, co jest zawarte w wersecie 11. Jeśli werset 15 nie jest wynikiem pracy redaktorskiej, to powinien być zgodny ze zdaniem, które tworzą jego najbliższy kontekst, jednakże pomiędzy wersetami 15 i 14 widoczna jest pewna dysharmonia, ponieważ formuła *sz^eerit*

²⁸ Por. W. Dietrich, dz. cyt., s. 14, 23, 25–26, 33, 47, 106.

²⁹ Por. F.M. Cross, *Canaanite Myth and Hebrew Epic*, Cambridge (MA) 1973, s. 286; A.D.H. Mayes, *The Story of Israel between Settlement and Exile*, London 1983, s. 118–120.

nachlati („Reszta mojego dziedzictwa” werset 14)³⁰ odnosi się do Judy w czasie późniejszej monarchii, a w świetle wersetu 15 powinna rozciągać się na całą historię Narodu Wybranego i powinna oznaczać Izrael w sensie generalnym. Podsumowując, należy uznać, że werset 15 jest późniejszym dodatkiem³¹.

Według reguł syntaktycznych³² partykuła *w^egam* („także, nawet”) jest łącznikiem pomiędzy tym, co ją poprzedza i co po niej następuje, w tym konkretnym przypadku chodzi o połączenie wersetów 15 i 16. Jednakże analizując powyższe zdania, wydaje się oczywiste, że nie istnieje płynne przejście pomiędzy nimi, ponieważ ich podmioty zasadniczo się różnią (podmiotem wersetu 15 jest naród Judy, a podmiotem wersetu 16 jest Manasses jako autor grzechów). Z tego powodu werset 16 wydaje się być niezależny od wcześniejszego zdania, podczas gdy formuła *w^egam* dodaje grzech króla – *szafach* [...] *dam* („przełać [...] krew”) – do innych przekroczeń Prawa, których się dopuścił. Dlatego, prawdopodobnie, werset 16 jest kontynuacją katalogu grzechów z sekcji wersetów 3-7 bądź późniejszym dodatkiem.

Przyglądając się terminologii wersetu 16c³³, należy zauważyć, że jest ona podobna do tej zawartej w wersecie 11c³⁴, co oznacza, że werset 16 w swojej zawartości i tematyce jest kontynuacją ogłaszania powodu kary. Dlatego werset jest zgodny logicznie z całą mową YHWH i zatem jego część 16c-d nie mogła zostać napisana przed wersetami 10-14. Początek zaś 16a-b należałoby datować na ten sam okres, ponieważ sformułowanie „wylewać krew niewinną”, czego dopuścił się Manasses, powraca w 2 Krl 24, 4, który jest późniejszym dodat-

³⁰ Tylko prorok Micheasz używa terminu *nachlah* („dziedzictwo”, por. Mi 7, 18), ale jego tekst nie charakteryzuje zakresu semantycznego tego wyrażenia; jednakże Naród Wybrany był nazywany dziedzictwem YHWH i tak funkcjonuje w historii deuteronomistycznej (HD) (por. Pwt 4, 20; 9, 26.29; 32, 9; 1 Sam 10, 1; 26, 19; 2 Sam 14, 16; 20, 19; 21, 3; 1 Krl 8, 51.53; 2 Krl 21, 14), w sposób szczególnie jest to widoczne w modlitwie Mojżesza (por. Pwt 9, 26.29). Ta sama tendencja w interpretowaniu „dziedzictwa” uwiidocznia się w modlitwie Salomona (por. 1 Krl 8, 51, 53). Kontekst wyrażenia „reszta mojego dziedzictwa” jest obecny we frazie „Wtedy Pan zapłonął gwałtownym gniewem przeciw Izraelowi i odrzucił go od swego oblicza. Pozostało tylko samo pokolenie Judy” (2 Krl 17, 18), gdzie jest ono zidentyfikowane z pokoleniem Judy, które staje się obiektem Bożej troski i miłości. Powracając do tekstu 2 Krl 21, 14, wyrażenie „Odrzucę resztę mojego dziedzictwa” ukazują Boży plan do odwrócenia się plecami do Judy, a takie zachowanie YHWH jest czymś przeciwnym do prośby zawartej w modlitwie Salomona (por. 1 Krl 8, 57, co znaczy, że miłość Boga do Izraela nie ustanie nigdy). Ukazuje to wielkość i ciężar grzechów Manasses i Judy. Czasownik *ntsz* („porzucać, pozostawić bez opieki”) powiększa brak Boga w relacjach z Izraelem.

³¹ Por. W. Dietrich, dz. cyt., s. 30; G.H. Jones, *1 and 2 Kings. Based on the Revised Standard Version*, Grand Rapids 1984, s. 594; M.A. O’Brien, dz. cyt., s. 233–234; P. Keulen, dz. cyt., s. 171–172.

³² Por. C.H.J. Van der Merwe, *The Old Hebrew Particle gam. A Syntactic-Semantic Description of gam in Gn-2Kg*, St. Ottilien 1990, s. 167, 189.

³³ „Oprócz grzechów, w które wciągnął Judę”.

³⁴ „I nawet Judę doprowadził do grzechu”.

kiem redaktorskim z czasów wygnania babilońskiego³⁵. Ten temat powraca w 1-2 Krl tylko w historii Nabota, co kreuje porównanie pomiędzy Manassesem i Achabem, ale idea „przelewania niewinnej krwi” wydaje się drugoplanowa, ponieważ nie jest rozwijana w teologii 1-2 Krl. Co więcej, werset 16a-b mógł przynależeć do oryginalnej przedwygnaniowej formy opowiadania o Manassesie, ponieważ nie jest wspomniany przez Deuteronomistę w opowiadaniu o Jozjaszu. Wszystkie powyższe przesłanki wskazują, że werset 16 jest dodatkiem późniejszym niż wersety 10-14³⁶.

2. Synteza 2 Krl 21, 1-18

Ta część artykułu szuka odpowiedzi na następujące pytania: *Według jakiego procesu badana perykopa osiągnęła swoją finalną formę? Jaki był cel procesu redakcyjnego? Czy dodatki do tekstu bazowego można zakwalifikować do któregoś z wielkich procesów redakcyjnych?*³⁷

2.1. Rekonstrukcja procesu redakcyjnego

Analiza dokonana w pierwszej części pozwala stwierdzić, że w perykopie 2 Krl 21, 1-18 można wyodrębnić poszczególne partie tekstu, które należy sklasyfikować jako późniejsze dodatki redakcyjne. Przynależą do nich następujące wersety: 4.7c-9.10-14.15.16, i są one historycznie młodsze w porównaniu ze starszym tekstem, czyli wersetami: 1-3.5-7b.17-18. Pomiędzy częściami zakwalifikowanymi jako owoc pracy redaktora można wyodrębnić jeszcze inne bloki tekstu; obserwując, że wersety 10-14 tworzą jednolitą formę literacką, można je uznać za oddzielny proces redakcyjny, podobnie jak wersety 15-16, które zostały rozpoznane jako młodsze w stosunku do tego bloku tekstowego i przynależą do trzeciej fazy procesu redakcyjnego. Wersety 4.7c-9 wprowadzają wątpliwość, czy zakwalifikować je do pierwszej redakcji, czy do drugiej, uwzględniając, że nie dotyczą tematu kary i zniszczenia Jerozolimy oraz Judy, a także używają stwierdzenia „ich ojcowie”, co można sugerować, że powyższe frazy przynależą do drugiej redakcji³⁸. Podsumowując, należy przyjąć, że obok dokumentu bazowego istnieją dodatki redakcyjne, które są owocem dwóch procesów redakcyjnych:

³⁵ Por. R.H. Lowery, *The Reforming Kings. Cults and Society in First Temple Judah*, Sheffield 1990, s. 175.

³⁶ Egzegeci twierdzą, że werset 16 należy uznać za późniejszy dodatek; por. W. Dietrich, dz. cyt., s. 30; J. Gray, dz. cyt., s. 757; G.H. Jones, dz. cyt., s. 600; R.D. Nelson, dz. cyt., s. 66; M.A. O'Brien, dz. cyt., s. 233; I.W. Provan, dz. cyt., s. 146; B. Stade, dz. cyt., s. 186-187; E. Würthwein, dz. cyt., s. 440; Keulen widzi werset 16 w odmienny sposób, por. P. Keulen, dz. cyt., s. 172-173.

³⁷ Por. M. Bauks, C. Nihan, dz. cyt., s. 164-165.

³⁸ Argumenty, aby zakwalifikować wersety 4.8-9 jako drugą redakcję, zostaną ukazane w drugiej części artykułu.

II redakcja		4		7c-9		15-16	
I redakcja					10-14		
Dokument bazowy	1-3		5-7b				17-18
<i>Forma końcowa</i>	1-3	4	5-7b	7c-9	10-14	15-16	17-18

2.2. Efekt końcowy procesu redakcyjnego

Tematem przewodnim czwartego wersetu jest Świątynia Jerozolimska, w której może odbywać się jedynie kult YHWH, co oznacza ideę centralizacji praktyk liturgicznych, którą zapoczątkował Ezechiasz (por. 2 Krl 18, 3-4). W związku z tym powyższy werset dodaje do tekstu bazowego wątek sprofanowania Świątyni przez niewłaściwie rozumiany i praktykowany kult.

Na początku dodatek obejmujący werset 7c-9 kontynuuje temat zawarty w wersecie 4, powiększając znaczenie Świątyni, nazywając ją miejscem, w którym obecne jest imię YHWH, według obietnicy danej przez Boga Dawidowi i Salomonowi. W dalszej części werset 8 ukazuje wolę Bożą do wypędzenia Izraela z Ziemi Obiecanej, zatem to przebywanie jest uwarunkowane, ponieważ sytuacja Izraela będzie zależała od jego relacji z YHWH, co wyraża się w przestrzeganiu Prawa, w tej zaś dziedzinie król i jego następcy są odpowiedzialni za postępowanie swojego narodu. Naród, który nie słuchał YHWH i nie przestrzegał Jego nauczania, czyniąc więcej grzechów niż poganie, którzy nie byli zobligowani do przestrzegania Prawa, to temat ukazany w wersecie 9; jednakże Izrael popełniał zło, ponieważ Manasses prowadził ich ku temu, dlatego ukazany jest jako król gorszy od pogan – Kananejczyków. Powyższe werset 9 również wracają do tematu centralizacji i czystości kultu, co powinno przejawiać się w przestrzeganiu Prawa, które obowiązuje cały naród.

Tematem przewodnim elementu redakcyjnego zawartego w wersetach 10-14 jest kara, przekazana przez proroków, którzy ukazują zachowanie Manassesza jako powód przestępstwa, nazywając je czymś gorszym niż postępowanie Amorytów – ST podaje postępowanie tego narodu jako przykład idolatrii³⁹ – szczególnie w odniesieniu do kultu Baala i Aszery. Słowa, w których Bóg objawia wielkość przestępstwa, są *odpowiedzią na zachowanie* Manassesza, podczas gdy sąd i kara nie są ogłaszane królowi, lecz Jerozolimie i Judzie, czyli narodowi. Kara będzie tak ogromna, że usłyszą o niej wszyscy, ponieważ jak człowiek bierze sznur mierniczy i pion ołowiany, aby skontrolować, czy budynek został wzniesiony według norm, tak Bóg chce zweryfikować, czy ludność Jerozolimy wprowadza w czyn Prawo⁴⁰. Następnie YHWH potraktuje mieszkańców tak,

³⁹ Por. Joz 24, 15.18; Sdz 11, 23.

⁴⁰ Por. P. Keulen, dz. cyt., s. 128–130.

jak osusza się, czyści miskę – jest to czynność symboliczna podobna do przekręcania do góry dnem naczynia po umyciu, aby w pełni wyszło⁴¹. Ta przenośnia, oznaczająca oczyszczenie narodu przez Boga, wyzbycia się wiarołomnych i odstępców, ukazuje dalsze losy Judejczyków. Na koniec YHWH odwróci się plecami do Judy, swojego dziedzictwa, i ten gest będzie oznaczał brak Bożego błogosławieństwa nad Izraelem⁴², co objawi się w wydarzeniu wydania Narodu Wybranego w ręce nieprzyjaciół (por. Jer 12, 7) i będzie się wiązało z nieprzejmowaniem się Boga historią jego narodu. Konsekwencją takiego postępowania YHWH stanie się niewola, w jaką popadną Judejczycy. Wersety 10-14 dodają do tekstu bazowego ideę sądu nad Judą i zapowiadają zniszczenie Jerozolimy oraz niewolę narodu – wszystkie te wydarzenia będą konsekwencją złego postępowania i złego przykładu danego przez Manassesa.

Dodatek, jakim jest werset 15, ukazuje drugi motyw kary, czyli naród, który przez długi czas (od wyjścia z niewoli egipskiej aż do czasu ówczesnego pisarza natchnionego) czyni zło na oczach YHWH i dlatego Pan odpowie na postępowanie swoich wybrańców, zsyłając na nich karę. Ta część tekstu ubogaca dokument bazowy o nowy powód Bożego gniewu.

Powrót do grzechów Manassesa można zaobserwować w wersecie 16, a w szczególności do jednego z nich – „przelewania niewinnej krwi”. To postępowanie jest grzechem ciężkim w oczach autora – świadczy o tym powtórzenie go w dalszej części księgi (por. 2 Krl 24, 3-4) – potęgowanym poprzez dawanie złego przykładu podwładnym⁴³. Temat odpowiedzialności Manassesa wobec grzechów Judy ponownie powraca w tym dodatku redakcyjnym, uwypuklając jeden, nowy grzech, który nie był wzmiankowany wcześniej i który łączy grzech króla i grzechy jego narodu w jeden motyw kary.

2.3. Typologia redakcji

Celem tej części syntezy jest przebadanie profilu literackiego każdego typu redakcji, czyli wychwycenie elementów szczególnych i konstytutywnych dla każdego typu redakcji.

2.3.1. Tekst bazowy

Tekst bazowy ukazuje ocenę dzieł Manassesa, co jest typowe dla opowiadań o królach Judy i Izraela, i do tego rodzaju literackiego z pewnością przynależy werset 1. Pierwsza część wersetu 2 jest charakterystyczna dla ocen królów Judy, przedstawianych w 1-2 Krl, warto więc zaznaczyć, że od Roboama przez Abijama, Asę, Jozafata, Jorama, Ochozjasza i Atalię (królowa Judy, która nie pochodziła z rodu Dawida) władcy czynili to, co było złe w oczach Boga. Po drugim przymierzu Dawidowym (por. 2 Krl 11, 17) pierwsi czterej królowie

⁴¹ Por. tamże, s. 132–133.

⁴² Por. J. Lundbom, חֲרָבָה, [w:] *Grande Lessico dell'Antico Testamento*, red. J. Botterweck, H. Ringgren, t. 5, Brescia 2005, s. 845–846.

⁴³ Por. P. Keulen, dz. cyt., s. 139–142.

czynili to, co jest dobre w oczach YHWH (Joasz, Amazjasz, Azariasz, Jotam), sukcesor ostatniego – Achaz – jest oceniany negatywnie. Następni czterej ukazani są w taki oto sposób: Ezechiasz i Jozjasz nie postępowali tylko i wyłącznie drogą prawości, ale ich ocena jest w całości pozytywna, podczas gdy Manasses i Amon zostali przedstawieni jako najgorsi królowie w historii Judy. Ostatni czterej czynili tylko to, co było złe w oczach Boga (Eliakim, Jojakim, Jojakin i Sedecjasz). Historia Manassesesa jest zatem dobrze wkomponowana w poczet oceny życia królów Judy, co więcej – jest on ukazany jako najgorszy, odpowiedzialny za upadek Judy, dlatego werset 2 należy zakwalifikować do materiału DtrH⁴⁴.

Część 2b jest podobna do tekstów 2 Krl 16.3; 17.8, w których królowie ukazani są jako praktykujący obrzydliwości⁴⁵ podobne do *hagojim* („narodów”), które przed Izraelitami zamieszkiwały Ziemię Obiecana, czego surowo zabraniało Prawo (por. Pwt 18.9-11). Jednakże wśród tych tekstów znajduje się pewna różnica, w 16.3 i 21.2 król jest tym, który popełnia zło, a w 17.8 zło

⁴⁴ W poszukiwaniu źródeł 1-2 Krl i tradycji, od których to dzieło pochodzi, można rozróżnić trzy punkty widzenia wśród badaczy: pierwsza grupa opowiada się za czterema źródłami *Pięcioksięgu* (J, E, D, P) i ksiąg, które po nim następują w kanonie hebrajskim, takich jak *Prorocy Późniejsi*; druga grupa opowiada się za hipotezą, w której księgi Joz-2 Krl wyszły spod ręki tego samego autora, który był pod wpływem tradycji deuteronomistycznej (DtrG); ostatnia część to uczeni, którzy widzą w dziele Joz-2 Krl (DtrG) dwa lub trzy etapy redakcji, które zakładają obecność okresu preliterackiego tych ksiąg. W świetle przeprowadzonych rozważań odnośnie do liczby redaktorów nie można podtrzymać teorii M. Noth, ale trzeba przyjąć prawdopodobieństwo nie mniej niż trzech redakcji, stworzonych przez redaktorów deuteronomistycznych. Pierwsza z nich była owocem działalności redaktora historyka, *Deuteronomisty Historyka* (DtrH), który z jednej strony interesował się historycznością wydarzeń, które przedstawiał, a z drugiej szukał motywów, które mogłyby wyjaśnić katastrofę narodu izraelskiego. Podczas tworzenia swojego dzieła opierał się na faktach historycznych, które znajdował w tradycjach bądź źródłach dostępnych w jego epoce. Oprócz tych tradycji DtrH korzystał z dzieł, które sam wzmiankował. Trudno jednoznacznie stwierdzić, które z tych źródeł istniały wcześniej w tradycji ustnej, a które w tradycji spisanej (np. 1 Krl 10 – 13), ale można przyjąć z pewnością, że DtrH w niektórych przypadkach posługiwał się dwoma źródłami, często odmiennymi, aby przekazać tę samą tradycję. Dzieło DtrH zostało uzupełnione opowiadaniem narracyjnym o charakterze prorockim, które przez badaczy są przypisywane *Deuteronomiście Prorokowi* (DtrP), ponieważ przedstawiają rolę i znaczenie proroków w historii Izraela. DtrP wkłada tradycje prorockie w opowiadanie o królach Judy i Izraela, aktualizując w ten sposób opowiadanie prorockie w świetle teologii *historii deuteronomistycznej*. Najprawdopodobniej DtrP znajdował owe tradycje prorockie w źródłach (por. 2 Krl 8, 4), jednakże pomiędzy proroctwami znajdują się opowiadania, w których nie zostały podane ani okoliczności, w jakich mowa była wygłaszana, ani to, kto ją wygłaszał, co wskazuje, że powyższe teksty mogły nie pochodzić w całości z redakcji prorockiej, ale być tworzone na podstawie wydarzeń historycznych. Trzecim wielkim redaktorem jest *Deuteronomista Prawnik* (DtrN), który jeszcze raz przeanalizował wszystkie dostępne źródła dotyczące królów i proroków i zdecydował, że podział królestwa Salomona, upadek Izraela i Judy oraz niewola babilońska były spowodowane nieprzestrzeganiem Prawa; odnośnie do tej trzeciej redakcji badacze nie podają szczegółowych źródeł, z których korzystał DtrN.

⁴⁵ Termin ten jest obecny w innych tekstach HD: 1 Krl 14, 24; 2 Krl 16, 3; 21, 2.11; 23, 13.

jest wynikiem postępowania całego narodu. Teoria, według której nie grzechy króla, lecz złe postępowanie narodu jest powodem upadku czy Izraela, czy Judy, pochodzi z okresu późniejszego (DtrN), co oznacza, że ani 16.3, ani 21.2 nie pochodzą z tego okresu i te redakcje są częścią DtrH.

Werset 3 podobny jest do innych miejsc tej samej księgi: 2 Krl 17, 11.16-17, gdzie opisana jest historia Achaza, oraz 2 Krl 23, 4a.8, który opisuje reformę króla Jozjasza. Jednakże również w tym przypadku w pierwszym tekście podmiotem jest Izrael (17, 11.16-17), podczas gdy w pozostałych dwóch są nimi królowie Izraela (21, 3 i 23, 4a.8), dlatego perykopy ukazują dwóch różnych bohaterów odpowiedzialnych za grzechy. Zatem jak w poprzednim przypadku, również werset 3 przynależy do DtrH. Należy zaznaczyć, że jest pewien związek pomiędzy historią Manassesia i opowiadaniem o upadku Samarii, ściślej rzecz biorąc, porównanie Manassesia i Achaba, a werset 3 uwidocznia kontrast pomiędzy Ezechiaszem i jego synem (Manasses) oraz Jozjaszem i jego dziadkiem (Manasses). Kiedy DtrH w przypadku Ezechiasza i Jozjasza opisuje akt zniszczenia wyżyn, wtedy oczywiście w opowiadaniu o ich antynaśladowcach powinno być umieszczone odniesienie do odbudowy tych miejsc nieprawego kultu, zatem również z tego powodu werset 3 przynależy do DtrH.

Werset 5, tak jak poprzednie przypadki, funkcjonuje jako kontrast do reformy Jozjasza (por. 2 Krl 23, 12), gdyż opisuje „reformę” kultyczną Manassesia, czyli propagowanie idolatrii, a piętnowanie tego rodzaju zachowania jest ideą Deuteronomisty z DtrH.

Lista grzechów ukazana w wersecie 6 pokrywa się z podobną formą w Pwt 18, 10-11, układ grzechów popełnianych przez Manassesia koresponduje z katalogiem z Księgi Powtórzonego Prawa, również wyrażenie „pobudził Go do gniewu” jest typowym zwrotem deuteronomistycznym⁴⁶, co pozwala zakwalifikować werset do DtrH.

Części ab w wersecie 7 mogą być zaliczone jako część DtrH, ponieważ odnoszą się do 2 Krl 23, 6-7 – *Aszery* zniszczonej przez Jozjasza, i tylko w tych dwóch przypadkach 1-2 Krl przywołuje fakt umieszczenia tego bóstwa w Świątyni.

Wersety 17-18, stanowiące część finalną, funkcjonują jako typiczne formy końcowe opowiadań o życiu królów Izraela⁴⁷ i tworzą wrażenia kontynuacji i ciągłości całego dzieła literackiego 1-2 Krl, co jednoznacznie wskazuje na ich przynależność do DtrH.

2.3.2. Druga redakcja

Obecność innej redakcji wpływa z faktu podobieństwa lingwistycznego, tematycznego i przekazu mów prorockich zawartych w 1-2 Krl, które dotyczą upadku królestwa Salomona, domu Jeroboama, Bassy, Achaba, Jehu, a cała historia Królestwa Północnego jest wypełnieniem tych słów⁴⁸. Powyższe

⁴⁶ Por. M. Weinfeld, *Deuteronomy and the Deuteronomistic School*, Oxford 1972, s. 340.

⁴⁷ Por. 1 Krl 15, 7-8; 2 Krl 8, 23-24; 15, 6-7.16.19-20; 20, 20-21.

⁴⁸ Por. 1 Krl 11, 31-35; 12, 15; 14, 7-11; 15, 29; 16, 1-4.11-12; 21, 19-24; 22, 38; 2 Krl 9, 6-10; 10, 3; 15, 12.

opowiadania mają punkty wspólne, które funkcjonują jak tropy, pozwalające odnaleźć w perykopie pracę redaktora: w 1-2 Krl znajdują się prorocтва i ich wypełnienia, których celem jest wytłumaczenie i podanie motywów odnośnie do danej sytuacji historycznej czy danego wydarzenia, które spotyka Królestwo Północne (Izrael) bądź Królestwo Południowe (Juda)⁴⁹. Prorocтва i ich wypełnienia nie przynależą do zbioru DtrH, ale dotyczą swoją tematyką opisanych tam wydarzeń. W dużej części tych tekstów można wyodrębnić tę samą strukturę: formuła mówiącego *koh amar* („tak mówi”), akt oskarżenia *jaan aszer* („ponieważ”), ogłoszenie kary *lachen hinni mewi* („dlatego, oto poślę”) lub *uehichratti* („wygubię”); ta sama struktura jest obecna w księgach prorockich. Również widoczne jest stosowanie języka profetycznego w opowiadaniach, które zawierają Księgi Królewskie. Powyższe przesłanki pozwalają stwierdzić obecność procesu redakcyjnego w 1-2 Krl, który powiązany jest z tradycją prorocką DtrP i funkcjonuje jako dodatek do istniejącego już dokumentu DtrH.

Wersety 10-14 przynależą do DtrP, ponieważ ich temat i przesłanie jest podobne do mów prorockich, o których wspomniano powyżej; struktura tych wersetów koresponduje z typycznym układem mów prorockich, a tekst nie dodaje żadnych nowych informacji odnośnie do życia Manassesa. Ukazana relacja pomiędzy upadkiem Samarii i domem Achaba a upadkiem Jerozolimy i domem Manassesa jest obecna w DtrH. Od strony leksykalnej perykopa podobna jest do innych mów w 1-2 Krl i do Księgi Proroka Jeremiasza *hinni mewi raah* („oto przyniosę niełaskę”)⁵⁰, *awadaw hann^ewiim* („przez moje sługi”)⁵¹, *kal-szom^eaw tic-calnah sz^ete az^enaw* („tak, iż wszystkim, którzy o tym usłyszą, zadzwoni w obu uszach”)⁵²; cały werset 14 jest podobny do Jr 12, 7, *w^ehau l^waz w^elim-szissah* („tak, iż staną się łupem i pastwą”⁵³). Powyższe przesłanki pozwalają zaliczyć werset 14 do innej redakcji, oceniając je z punktu widzenia materiału DtrH⁵⁴.

⁴⁹ Por. w Królestwie Północnym: upomnienie 1 Krl 11, 31-39 – wypełnienie 1 Krl 12, 15; upomnienie 1 Krl 14, 12-13 – wypełnienie 1 Krl 14, 17-18; upomnienie 1 Krl 14, 7-11 – wypełnienie 1 Krl 15, 29; upomnienie 1 Krl 16, 1-4 – wypełnienie 1 Krl 16, 12; upomnienie 1 Krl 17, 14 – wypełnienie 1 Krl 17, 16; upomnienie 1 Krl 21, 21-22 – wypełnienie 2 Krl 10, 11-17; upomnienie 2 Krl 2, 21 – wypełnienie 2 Krl 2, 22; upomnienie 2 Krl 4, 43 – wypełnienie 2 Krl 4, 44; upomnienie 2 Krl 7, 1-2 – wypełnienie 2 Krl 7, 16-17; w Królestwie Południowym: upomnienie 1 Sam 2, 27-35 – wypełnienie 1 Krl 2, 27; upomnienie i wypełnienie 1 Krl 8, 18-20; upomnienie 1 Krl 13, 1-10 – wypełnienie 2 Krl 23, 15-16 (w LXX); upomnienie 2 Krl 21, 10-14 – wypełnienie 2 Krl 23, 27.

⁵⁰ Por. 1 Krl 9, 9; 14, 10; 21, 9.21.29; 2 Krl 22, 16.20; Jr 6, 19; 11, 11.23; 19, 3; 42, 17; 45, 5; 49, 37.

⁵¹ Por. 2 Krl 9, 7; 17, 13.23; 24, 2.

⁵² Por. 1 Sam 3, 11; Jer 19, 3.

⁵³ Por. Jr 30, 16.

⁵⁴ Por. E. Ben Zvi, *The Account of the Reign of Manasseh*, ZAW 103 (1991), s. 371-374.

2.3.3. Trzecia redakcja

Tekst DtrH ukazuje tylko normy kultu – to, co król wraz z ludem powinni lub czego nie powinni czynić z punktu widzenia przestrzegania Prawa. Wszystkie przepisy, które znajdują się w tej tradycji, odzwierciedlają słowa zawarte w Księdze Powtórzonego Prawa; dobrym przykładem tej tradycji redakcyjnej są słowa, które YHWH wypowiada do Salomona w 1 Krl 9, 6-9, w których apozataja (grzechy, które przynależą do tradycji DtrH) jest użyta jako punkt wyjścia do opisanie grzechów ludu, czyli nieprzestrzegania Prawa (tradycja DtrN). Ten sam styl i zamysł można również zauważyć w 2 Krl 17, 7-20, 34-40. Zatem jest czymś wskazanym, aby dodatki redakcyjne 2 Krl 21, 1-18, które do tej pory nie zostały zakwalifikowane do żadnej tradycji, przeanalizować od strony tego rodzaju słownictwa i przesłania.

Wersety 4 i 7c-9 przynależą do tej samej redakcji, ponieważ przedstawiają tę samą ideę, czyli obecność YHWH w Świątyni. Wersety 7c-9 warunkują przestrzeganiem Prawa to, czy Bóg będzie przebywał w Świątyni, a naród zamieszkiwał Ziemię Obiecaną. Nie chodzi w tym przypadku o jakieś wybrane przepisy prawne, lecz o wszystkie przykazania, które zawiera *Tora*, przekazane przez Mojżesza, co więcej – podmiotem wypełniania Prawa jest zawsze naród, a nie tylko król. Przekaz tych wersetów jest podobny do innych tekstów zawartych w tradycji 1-2 Krl: w sposób szczególny cały dodatek odzwierciedla tekst 2 Krl 17, 13-14.40, w którym naród Królestwa Północnego nie słuchał upomnień YHWH przekazywanych przez posługę proroków, a wzywających do przestrzegania przykazań. Tekst 1 Krl 2, 3 przedstawia błogosławieństwo Izraela jako konsekwencję wypełniania *torah* („*Tôrâ*”) i *micwah* („przykazania”), danych ludowi przez Mojżesza *b^etorat moszeh* („*Tôrâ* Mojżesza”). Fragment 1 Krl 9, 4 ukazuje tę samą ideę Bożego błogosławieństwa skierowaną do Salomona, jeśli on będzie przestrzegał wszystkich przykazań, tak jak czynił jego ojciec Dawid. Tekst ukazuje życie króla Dawida jako drogę kroczenia śladami *Tory*, co jest zbieżne z całym przesłaniem zawartym w 2 Krl 21, 7c-9. Jehu w 2 Krl 20, 31 nie przestrzega wezwania przykazań, Ezechiasz w 2 Krl 18, 5-7 otrzymuje błogosławieństwo, ponieważ jego serce jest rozpalone pragnieniem życia według przepisów *micwah* („przykazania”) YHWH, podobnie ukazana jest osoba Jozjasza w 2 Krl 23, 25. Idea, że przestrzeganie Prawa funkcjonuje jako warunek Bożego błogosławieństwa, jest uwypuklona w słowach YHWH skierowanych do Jozuego przed wejściem do Ziemi Obiecanej (por. Joz 1, 7-9). Konkludując, powyższe podobieństwa: lingwistyczne, ideowe i przekaz tekstów, które są przypisane do DtrN, oraz wersetów z opowiadania o Manassesie sugerują, że dodatki 4.7c-9 są częścią redakcji DtrN.

Zdanie 15 w swojej zawartości jest bardzo podobne do przekazu wersetów 7c-9, ponieważ ukazuje odpowiedzialność ludu za upadek Jerozolimy i używa retrospekcji, aby ukazać i podkreślić ciężar przestępstw, których dopuścił się Izrael, pomostem zaś *łączącym obydwia teksty jest formuła awotam* („ich ojcowie”). Oprócz wszystkich tekstów ukazanych powyżej, które przynależą do

tradycji DtrN, znajduje się jeszcze jedna bardzo znacząca przesłanka: w 1 Krl 14, 15 obecny jest motyw obdarowania ojców ziemią, zawierający aluzję do wydalenia z Ziemi Obiecanej. Wyrażenie *jaan aser asu et-aserehem* („ponieważ uczynili sobie *Aszerę*”) wydaje się mieć taki sam walor argumentacyjny za upadkiem Judy, jak w 1 Krl 14, 16 grzech Jeroboama był przyczyną upadku Izraela. Podobieństwo w terminologii i zawartości pomiędzy werselem 15 i 1 Krl 14, 15 wskazuje na przynależność obydwu do tradycji DtrN.

Formuła *wegam dam naqi szafach m^enaszszeh* („Manasses przelał krew niewinną”, werset 16) jest obecna drugi raz w 2 Krl 24, 4, gdzie także odnosi się do postępowania Manassesesa. Ten grzech, jak również inne przestępstwa króla ukazane są w tej perykopie jako przyczyna upadku Judy (por. 2 Krl 24, 2-3). W świetle Pwt 19, 10.13 *dam naqi szafach* („przelewać krew niewinną”) jest złamaniem Prawa, które przynosi brak łaski YHWH na tego, kto dopuszcza się takiego czynu (por. Dt 27, 25). Zachowanie Manassesesa napełnia Jerozolimę niewinną krwią i jest to powodem zamartwiania się autora natchnionego nad losem świętego miasta. Obecność tematu Prawa i odniesienie do Księgi Powtórzonego Prawa, jak również wspomnienie Judy jako narodu, który postępuje drogą grzechów Manassesesa, a na koniec temat zbezczeszczenia Jerozolimy klasyfikują werset 16 jako część redakcji DtrN.

3. Zakończenie

Proces redakcyjny rozpoczyna się dziełem DtrH i kończy na dodatku DtrN; o ile w innych tekstach 1-2 Krl można w procesie redakcyjnym wyodrębnić teksty przedwygnaniowe, o tyle w opowiadaniu o Manassesie widoczne są odniesienia sugerujące pochodzenie tekstu z okresu wygnania, co lokalizuje datę powstania po roku 586 przed Chr. Wersety 2 i 9 ukazują Manassesesa jako grzesznika i tego, który uczy Judę, jak postępować w grzechach; te akty nieposłuszeństwa wobec Prawa są klasyfikowane jako cięższe niż zachowanie Kanaanczyków, którzy zostali wygnani z Ziemi Obiecanej. Ta implikacja w sposób jasny ukazuje, że Juda znajduje się na wygnaniu, a powodem takiej rzeczywistości jest postępowanie Manassesesa i jego podwładnych. Wersety 7c-9 wskazują, że profanacja Świątyni jest motywem zachowania YHWH, który opuszcza to miejsce święte; takie zachowanie Boga jest odbiciem zniszczenia Świątyni, co nastąpiło w roku 586 przed Chr. W głosie Boga zawartym w wersach 10-14 uwidoczni się bezpośrednio odniesienie do upadku Jerozolimy, ponieważ zawartość proroctwa porównuje mającą nadejść katastrofę świętego miasta ze zniszczeniem Samarii i deportacją mieszkańców Państwa Północnego w głąb Asyrii, co miało miejsce w roku 721 przed Chr. Odniesienia, które zawierają wersety 2-3.6, prezentujące Manassesesa w świetle postępowania Achaba (wielkiego grzesznika, króla Królestwa Północnego) i Jeroboama (władcy odpowiedzialnego za upadek Samarii), mają za cel przedstawić Manassesesa jako antybo-

hatera, który grzeszy więcej niż Achab i jest odpowiedzialny za upadek Państwa Południowego. Tekst zawarty w wersetych 15-16 prezentuje ludność Judy jako współodpowiedzialną – wraz z Manassesem – za tragedię zniszczenia Świątyni, Jerozolimy i karę, jaką była niewola babilońska. Wszystkie części tekstu odnoszą się do katastrofy przesiedlenia babilońskiego, która była doświadczeniem Judy pomiędzy rokiem 597 i 586 przed Chr., a nie odnoszą się do powrotu z tego wydarzenia – roku 538 przed Chr. Zatem datowanie tekstu jako wygnaniowego jest uprawnione. W tym przypadku wydaje się słuszne zaakceptować punkt widzenia Würthweina, według którego DtrH komponuje swoje dzieło pomiędzy 587 i połową VI w. przed Chr., DtrP zaś rozpoczyna swoją redakcję od połowy VI w. przed Chr., a ostatni etap powstawania opowiadania, czyli DtrN, ma miejsce w ostatnich 30 latach VI w. przed Chr.⁵⁵ Zatem kompozycja obejmuje cały okres wygania i mogła dokonywać się w pierwszych latach po powrocie⁵⁶.

Opisane powstawanie opowiadania o królu Manassesie w tradycji 2 Krl 21, 1-18 przedstawia drogę, którą Pismo Święte przeszło od autora/autorów poprzez redaktorów aż do dzisiejszego odbiorcy. Mimo tak dynamicznego i różnorodnego procesu powstawania jest to zawsze tekst natchniony, w którym ukazana jest część historii Zbawienia – działanie Boga na rzecz odkupienia człowieka.

Bibliografia

- Barrick B., *On the "Removal of the 'High-Places'" in 1-2 Kings*, „Biblica. Roma” 55 (1974), s. 257–259.
- Bauks M., Nihan C., *Manuale di Eseggesi dell'Antico Testamento* (Testi e Commenti), Bologna 2010.
- Benzinger I., *Der Bücher der Könige*, Freiburg 1899.
- Dietrich W., *Prophetie und Geschichte. Eine Redaktionsgeschichtliche Untersuchung zum Deuteronomistischen Geschichtswerk*, Göttingen 1972.
- Friedman E., *From Egypt to Egypt, Dtr¹ and Dtr²*, [w]: *Traditions and Transformation. Turning Points in Biblical Faith*, red. B. Halpern, Winona Lake 1981, s. 167–192.

⁵⁵ Por. E. Würthwein, dz. cyt., s. 503.

⁵⁶ Odnosnie do kompozycji 1-2 Krl istnieją różne teorie, które z jednej strony podzielają punkt widzenia Szkoły Harvardzkiej bądź z Göttingen, a z drugiej tworzą hipotezy odmienne od tych i fundamentalnej tezy Noth, jednak nie istnieje żaden wspólny punkt widzenia dla wszystkich egzegetów. Wybór punktu widzenia z trzema redakcjami wpływa z faktu, że owe trzy etapy redakcyjne są widoczne w 2 Krl 21, 1-18. Dogłębną analizę teorii kompozycji 1-2 Krl przedstawia W.J. Harrelson, *Hebrew Bible. History of Interpretation*, Nashville 2004, s. 109–113.

- Gray J., *I & II Kings, A Commentary*, London 1977.
- Harrelson W.J., *Hebrew Bible. History of Interpretation*, Nashville 2004.
- Jones G., *1 and 2 Kings. Based on the Revised Standard Version*, Grand Rapids 1984.
- Keulen P., *Manasseh through the Eyes of the Deuteronomists. The Manasseh Account (2 Kings 21:1-18) and the Final Chapters of the Deuteronomistic History*, Leiden 1996.
- Lowery R., *The Reforming Kings. Cults and Society in First Temple Judah*, Sheffield 1991.
- Lundbom J., «שִׁטְתָּ», [w]: *Grande Lessico dell'Antico Testamento*, red. J. Botterweck, H. Ringgren, t. 5 (s. 845–852), Brescia 2005.
- McKenzie S., *The Trouble with King. The Composition of the Book of Kings in the Deuteronomistic History*, Leiden 1991.
- Niccacci A., *The Syntax of the Verb in Classical Hebrew Prose*, Sheffield 1990.
- O'Brien M., *The Deuteronomistic History Hypothesis. A Reassessment*, Freiburg 1989.
- Provan I., *Hezekiah and the Book of Kings. A Contribution to the Debate about the Composition of the Deuteronomistic History*, Berlin 1988.
- Smith G., *Jerusalem, The Topography, Economics and History from the Earliest Times to A.D. 70*, t. 2, New Jersey 1972.
- Spickermann H., *Juda unter Assur in der Sargonidenzeit*, Göttingen 1982.
- Stade B., *Miscellen*, ZAW 6 (1886), s. 122–192.
- Van der Merwe Ch., *The Old Hebrew Particle gam. A Syntactic-Semantic Description of gam in Gn-2Kg*, St. Ottilien 1990.
- Weinfeld M., *Deuteronomy and the Deuteronomic School*, Oxford 1972.
- Würthwein E., *Die Bücher der Könige. 1Kön. 17 – 2Kön. 25*, Göttingen 1984.
- Zvi E., *The Account of the Reign of Manasseh*, ZAW 103 (1991), s. 355–374.

Dariusz Kucharek – doktor, kapłan diecezji drohiczyńskiej, ojciec duchowny i wykładowca Pisma Świętego w Wyższym Seminarium Duchownym w Drohiczynie oraz wykładowca na Papieskim Wydziale Teologicznym w Warszawie, z wykształcenia biblista, z zamiłowania również. Licencjat z Nauk Biblijnych w Papieskim Instytucie Biblijnym w Rzymie; doktorat z Teologii Biblijnej na Papieskim Uniwersytecie Urbaniana.